

INLEIDING

‘Araben dat is drugs en diefstal met geweld, Aziaten dat zijn de massagebureaus, zwarten dat zijn gangs enzo.’ (Hoofdingspecteur M, Zone 2, 2019)

Iedereen heeft vooroordelen. Vooroordelen zijn attitudes die voortvloeien uit de menselijke neiging om zaken te categoriseren en te interpreteren (Aronson et al., 2007; Dovidio et al., 2010; Dovidio & Jones, 2010). Hoewel ze dus nuttig zijn, kunnen vooroordelen eveneens – op bewuste of op onbewuste wijze – het menselijk gedrag *negatief* sturen (Aronson et al., 2007; Hester et al., 2020). Vooroordelen kunnen namelijk leiden tot discriminatie of het onrechtvaardig, negatief of schadelijk behandelen van individuen, louter en alleen omdat ze lid zijn van een bepaalde sociale groep (Aronson et al., 2007; Dovidio et al., 2010; Dovidio & Jones, 2010; Westerik et al., 2007).

Binnen de sociale psychologie zijn vooroordelen al in diverse contexten onderzocht, waaronder ook in politieonderzoek. Politie-inspecteurs zijn namelijk eveneens vatbaar voor vooroordelen (Bittner, 1970; Meershoek, 2017; Vanassche & Verhage, 2015). Hoewel niet verwonderlijk, is dit problematisch wanneer vooroordelen leiden tot de ongelijke behandeling van burgers. Reeds in 1970 schreef Bittner (p. 10) over politionele vooroordelen: *‘Accordingly, it is not a paranoid distortion to say that police activity is as much directed to who a person is as to what he does.’* Bittner (1970) bevestigde toen al dat politiewerk eerder gericht is op jongeren, op etnische en raciale minderheden en op individuen die wonen in achtergestelde verstedelijkte wijken. Vandaag waarborgt artikel 127 uit de wet op de geïntegreerde politiedienst de onpartijdigheid van politieambtenaren in België. Politie-inspecteurs mogen dus geen handelingen treffen of houdingen aannemen die het vermoeden van onpartijdigheid aantasten. Wanneer politie-inspecteurs niet op feiten – maar op basis van persoonlijke vooroordelen – handelen, wordt een dergelijke neutrale houding geschonden. In de internationale wetenschappelijke literatuur vinden we tal van voorbeelden waarin de negatieve invloed van (impliciete) vooroordelen op politioneel gedrag wordt aangetoond (zie onder meer Brown-Iannuzzi et al., 2021; Brunson & Pegram, 2018;

Cox & Devine, 2016; James et al., 2016; James et al., 2014; Kahn & Martin, 2016; Ma et al., 2013; Miller et al., 2012; Sadler et al., 2012; Sim et al., 2013). Dichter bij ons heeft Amnesty International in mei 2018 een rapport uitgebracht over etnisch profileren bij de Belgische politie. Hierin is het verband aangetoond tussen etnisch profileren en de vertrouwensbreuk die ontstaat met (delen van) de lokale bevolking. Dit specifieke fenomeen illustreert hoe bepaalde automatische, cognitieve patronen politioeneel handelen (kunnen) sturen en potentieel leiden tot discriminatie. Vooroordelen en discriminatie zijn dus persisterende problemen in de politiewereld (Gatto et al., 2010; Spencer et al., 2016).

VOORoorDELEN: WAT ZIJN ZE?

Om politioenele vooroordelen beter te begrijpen, hebben wij in dit proefschrift bewust gekozen om te steunen op de inzichten uit de sociale psychologie. Deze keuze stoelt enerzijds op de wetenschappelijke achtergrond van de betrokken doctoraatsonderzoekster, die zowel psychologe als criminologe van opleiding is. Anderzijds behelst de sociale psychologie een schat aan wetenschappelijke literatuur over vooroordelen (in het algemeen). Binnen deze literatuur wordt het concept ‘vooordeel’ benaderd als een attitude (Allport, 1954; Aronson et al., 2007; Dovidio et al., 2010; Dovidio & Jones, 2010). Een attitude bestaat uit de combinatie van een concept (een cognitief schema, bijvoorbeeld over een sociale groep) en een bepaalde evaluatieve waarde, die zowel positief als negatief kan zijn (Faigman et al., 2011). De attitude kan bovendien uitmonden in specifiek gedrag. Attitudes behelzen volgens sociaalpsychologen zodoende drie componenten: één cognitieve component (het stereotype), één affectieve component (het vooroordeel) en één gedragsmatige component (discriminatie) (Allport, 1954; Aronson et al., 2007; Dovidio et al., 2010). De drie componenten worden in dit hoofdstuk theoretisch gekaderd.

Alvorens dieper in te gaan op de drie aspecten van de attitude, stellen we vast dat er verschillende termen worden gebruikt om het concept vooroordeel te beschrijven in de wetenschappelijke literatuur: *subtle bias* (Allport, 1954; Bilotta et al., 2019), *prejudice* (Allport, 1954; Gatto & Dambrun, 2012; Legewie, 2016) en *negative intergroup attitude* (Gatto & Dambrun, 2012) zijn hier slechts enkele voorbeelden van. Gezien de gebruikte begrippen verschillen naargelang het gehanteerde referentiekader, is het belangrijk om de term ‘vooordeel’ hier duidelijk af te bakenen. In het kader van dit doctoraatsonderzoek komt de Engelstalige term ‘*bias*’ overeen met het Nederlandstalig woord ‘vooordeel’. Daar het woord *prejudice* regelmatig voorkomt in de wetenschappelijke literatuur, wordt deze eveneens opgenomen in dit onderzoek. Het is echter belangrijk om te wijzen op het feit dat de term ‘*prejudice*’ (doorgaans) een negatieve connotatie behelst. Deze wordt namelijk algemeen gebruikt in het kader van een sterke *negatieve attitude* (Faigman et al., 2011). Allport beschreef zo bijvoorbeeld in 1954 het begrip ‘*racial prejudice*’ als ‘*an antipathy [directed toward an outgroup] based upon a faulty and inflexible generalization*’ (Allport, 1954, p. 9). Recenter

vatten Wójcik en Popiołek (2014) de term '*prejudice*' samen als de verschillende vooroordelen, stereotyperingen, onverdraagzaamheden en discriminaties die tussen verschillende individuen kunnen heersen. Hoewel het begrip '*prejudice*' dus eveneens wordt opgenomen in dit doctoraatsonderzoek, hoeven vooroordelen niet altijd een (uitsluitend) negatieve bijklank te behelzen. Dit wordt hieronder uitgebreid toegelicht.

De cognitieve zijde of het stereotype

Beeld u even een truckchauffeur in. Stel u voor dat die persoon nu met de vrachtwagen aan het rijden is. Probeer zowel de rijstijl, de kleding en de sfeer in de vrachtwagen voor ogen te houden. Heeft u het?

Wanneer we nu vragen om een tekening te maken van deze persoon, dan is de kans zeer klein dat die persoon in uw hoofd een vrouw is. Nochtans rijden ook vrouwen met vrachtwagens. Het beeld dat u in uw hoofd heeft ontwikkeld, heeft alles te maken met de manier waarop we zaken categoriseren. Dit doen we namelijk op basis van een zeker normatief kader; en onze normen worden beïnvloed door allereerste factoren, zoals bijvoorbeeld de sociale groep waartoe we behoren (McGarty et al., 2002).

Stereotypes betreffen dus de cognitieve schema's of de mentale representaties die we hebben over de gedeelde kenmerken van groepen mensen (Aronson et al., 2007; College voor de Rechten van de Mens, z.d.; Dovidio et al., 1986; Dovidio et al., 2010; Dovidio & Jones, 2010; Faigman et al., 2011; Hehman et al., 2018; Jones & Fazio, 2010; Westerik et al., 2007). We merken meteen op dat stereotypes dus niet gelijkgesteld kunnen worden met bijvoorbeeld discriminatie. Stereotypes zijn in feite louter de gesimplificeerde modellen van de werkelijkheid, die bestaan uit kenmerken en die automatisch worden opgeroepen wanneer we denken aan een groep (Aronson et al., 2007; Bordalo et al., 2016; College voor de Rechten van de Mens, z.d.; Graham & Lowery, 2004; Spencer et al., 2016). In bovenstaand voorbeeld leidt het denken aan een truckchauffeur (hoogstwaarschijnlijk) bijvoorbeeld aan de automatische activatie van de mentale representatie van een *mannelijke* bestuurder. Stereotypes zijn dus steeds sluipend en kunnen reeds bij een onschuldig lijkende opmerking worden aangewakkerd. Spencer et al. (2016) beschrijven in dit kader de invloed van *automatic activation*, of het principe dat stereotypes zelden bewust en intentioneel worden geactiveerd. De gemaakte versimpelingen en generalisaties van de werkelijkheid leiden vervolgens tot clichébeelden over groepen; clichébeelden die we toepassen op individuen (College voor de Rechten van de Mens, z.d.). Een stereotype is dus met andere woorden *'een generalisatie over een groep mensen waarin vrijwel alle leden van de groep identieke kenmerken krijgen toebedeeld, ongeacht de daadwerkelijke variatie tussen de leden. Wanneer stereotypes eenmaal hebben postgevat, zijn ze bestand tegen*

verandering op basis van nieuwe informatie' (Aronson et al., 2007, p. 461). Stereotypes zijn dus wijdverspreid en moeilijk te veranderen. Zo wordt een stereotype in het woordenboek Van Dale (2021) gedefinieerd als een 'vaststaand beeld'. De Oxford English Dictionary beschrijft op haar beurt een stereotype als een '*widely held but fixed and oversimplified image or idea of a particular type of person or thing*'. De Franse variant ten slotte, definieert de term als een '*Opinion toute faite réduisant les particularités*' (Le Robert, z.d.). Ondanks de verschillen in taal vallen de persistentie ('vaststaand', 'fixed', 'toute faite') en de versimpelingsfunctie ('oversimplified', 'réduisant les particularités') van stereotypes op. Gelukkig toont onderzoek eveneens aan dat (raciale) stereotypes, ondanks hun automatisering, niet onveranderlijk of onvermijdbaar zijn (Graham & Lowery, 2004).

We weten dus dat stereotypes in zekere mate selectief zijn, daar deze zich ontwikkelen rond de meest distinctieve kenmerken van groepen: kenmerken die handig zijn om de grootste differentiatie tussen groepen te verkrijgen en die plaats geven voor de kleinste variatie *in* de groep ('*within-group*' variation) (Hilton & Von Hippel, 1996). Hoewel Westerik et al. (2007) stellen dat stereotypes onjuist kunnen zijn, wordt in de literatuur ook aangetoond dat stereotypes mentale representaties (kunnen) zijn van *werkelijke* verschillen tussen groepen (Hilton & Von Hippel, 1996; Westerik et al., 2007). Zo bevestigen Faigman et al. (2011) dat een stereotype de associatie is tussen een concept (bijvoorbeeld een sociale groep) en een kenmerk; wanneer de associatie perfect is (en dus alle leden van de sociale groep effectief over dat kenmerk beschikken), gebruiken we de term 'stereotype' minder. Wanneer de correlatie tussen de sociale groep en het desbetreffend kenmerk ver van perfect is, gebruiken we het begrip 'stereotype' gemakkelijker (Faigman et al., 2011).

Zoals gezegd, hebben stereotypes een functie. Het categoriseren van mensen helpt in feite om betekenis te verlenen aan welbepaalde situaties en om te besparen op mentale energie bij het waarnemen van zaken. Het hebben van stereotypes is dus een efficiënte strategie, die door velen gehanteerd wordt in een steeds complexere wereld (Aronson et al., 2007; Bordalo et al., 2016; Dovidio & Jones, 2010; Hilton & Von Hippel, 1996; McGarty et al., 2002). Stereotypes betreffen bijgevolg handige schema's voor de snelle evaluatie van groepen. Deze zijn een onvermijdbaar product van het cognitief functioneren daar deze helpen om de handelingen van anderen te voorspellen, in de afwezigheid van individuele informatie (Jones & Fazio, 2010). Allport beschreef reeds in 1954 dat de wereld te complex is voor menselijke wezens. Het is onmogelijk om over alle onderwerpen genuanceerde en verfijnde meningen te ontwikkelen. In die domeinen waar het ons *niet* lukt, helpen stereotypes om energie te besparen. Of zoals Correll et al. (2002) het recenter verwoordde: '*A stereotype, in essence, can function as a schema to help clarify or disambiguate an otherwise confusing situation*' (p. 1314). De studie van stereotypes heeft intussen heel wat wetenschappers beziggehouden. Zo hebben Delplanque et al. (2019) intussen geïdentificeerd waar de neurale representatie van sociale groepen en de neurale representatie van

stereotypes zich precies bevinden in ons brein; respectievelijk in de posterieure cingulate cortex en in de mediale prefrontale cortex.

We merken dus op dat het hebben van stereotypes *an sich* niet problematisch is. Stereotypes kunnen namelijk gekoppeld worden aan zowel positieve ('Walen zijn sympathiek'), neutrale ('Nederlanders zijn groot') als negatieve ('Vlamingen zijn racistisch') waardeoordelen (Westerik et al., 2007) en hoeven niet systematisch een emotionele component te behelzen. Deze kunnen dus in theorie losstaan van de attitude (of de affectieve kant van vooroordelen, zie *infra*) die we hebben ten aanzien van een specifieke groep (Westerik et al., 2007). Daarnaast hoeven stereotypes evenmin systematisch negatieve gedragingen uit te lokken (zoals discriminatie, zie *infra*). De literatuur leert ons echter wel dat stereotypes een aantal kritische functies vervullen: ze zijn belangrijk voor het waarborgen van zelfrespect, ze vormen een cruciale basis om bepaalde waarden en rechten te legitimeren in de wereld, en ze helpen bij het verantwoorden van de ongelijke verdeling van middelen en symbolische beloningen tussen mensen. Of om het te zeggen met de woorden van Bobo en Massagli (2001, p. 98): *'In short, stereotypes are the fortress of tradition, and from behind its defenses those who benefit from the status quo feel safe in the positions they occupy and justified in the rewards they receive.'*

Hoewel stereotypes dus niet altijd een slecht teken hoeven te zijn, weten we ook dat stereotypes kunnen uitmonden in verwrongen oordelen (*distorted judgement*) en bevooroordeeld gedrag (*biased behavior*) (Bordalo et al., 2016). Voorbeelden hiervan betreffen *inter-group* conflict en discriminatie (zie *infra*). Ook al kunnen stereotypes met andere woorden een grond van waarheid inhouden, zij zijn vaak misleidend wanneer ze worden toegepast op specifieke individuen:

'The stereotype is not a simplification because it is a false representation of a given reality. It is a simplification because it is an arrested, fixated form of representation that, in denying the play of difference (which the negation through the Other permits), constitutes a problem for the representation of the subject (...)' (Bhabha, 1994, p. 107)

Stereotypes dragen zodoende bij tot problematische fenomenen zoals het ontwikkelen van vooroordelen, het *outgroup homogeneity* effect en het *stereotype threat* effect (Jones & Fazio, 2010). Dobusch et al. (2021) tonen bijvoorbeeld in hun onderzoek aan hoe stereotypes in de koloniale context worden gebruikt als middel om de macht te behouden en als middel om de geprivilegieerde positie van de kolonisator te vrijwaren. Ook in meer moderne contexten kunnen stereotypes problematisch zijn, zoals in de gevallen waar stereotyperingsprocessen raciale verschillen benadrukken:

'Stereotypes – irrespective of their source – make social categories (e.g., racial groups) salient and activate an existing bundle of preexisting perceptions and information about them. This existing cognitive structure or schema about African Americans, Hispanics, Asians, and Whites